

Kamasan en wayang kulit Een Balinese schildering met een schimmenspel

**Een scène uit de Malat: een
verhalencyclus over de
dolende en amoureuze
ridder Panji, die op
zoek is naar zijn
geliefde**

Beeldend kunstenaar: kamasan-doek

Stel je nu eens voor dat je een Balinees beeldend kunstenaar bent en jouw koning heeft je de opdracht gegeven om een meer dan groot schilderij te maken: een kamasan-doek. Als je voor dat lege en witte doek gaat zitten, denk je natuurlijk na over de compositie voordat je begint met schetsen. Wat gaat er door je heen? Mogelijk hoor je in de verte de plinke-planke-plonke-tonen van een Balinees gamelan-ensemble*. Je visualiseert het te beschilderen doek als een gigantisch speelscherm; je waant jezelf als ware je een dalang – een wayang-kulitspeler** – die al zijn (schim)figuren tegen het wayangscherm manipuleert, terwijl jij nu – met pen en penseel – een machtig hindoeïstisch epos tot leven wil brengen.

*Een gamelanorkest is een onmisbaar muzikaal onderdeel bij een traditionele wayangvoorstelling op de Indonesische eilanden Bali en Java. Het orkest bestaat hoofdzakelijk uit metalen slaginstrumenten, zoals gongs, metallofoons en xylofoons. Ook bamboefluiten, snaarinstrumenten en zangstemmen spelen een belangrijke rol. De gamelan klinkt tot ver in de omtrek. Iedereen weet, als je de gamelan hoort, dan gaat de dalang met zijn spel beginnen. Balinese gamelanmuziek verschilt sterk van de Javaanse; het kent schrille tonen en levendige ritmes, de Javaanse heeft langzame en afgemeten klanken.

**Wayang kulit is een van de theatervormen uit Indonesië. Een wayang-kulit-opvoering begint meestal kort na zonsondergang en eindigt bij zonsopgang. Het verhaal wordt verbeeld met kleurrijke, platte figuren die gemaakt zijn van leer (kulit) van de karbouw, een inheemse Indonesische buffel. De poppen zijn aan beide zijden beschilderd en zijn vaak voorzien van een rijk patroon van gaatjes waar licht doorheen kan schijnen. Het is stokpoppen- en schimmenspel tegelijkertijd. De pop is over de hele lengte tussen een gespleten stok (gapit, gemaakt van hoorn) geklemd, die onderaan uitloopt in een handvat. De wayang-kulitfiguren hebben 'gewrichten' in de schouders en ellebogen. Aan de handen zit een dunne stok om de armbeweging te leiden

Wayang en schilderkunst

De wortels van het Indonesische wayangspel en de Balinese kamasan-schilderingen gaan meer dan 2000 jaar terug; naar Indiase handelaren die hun cultuur en hindoe-religie naar Indonesië brachten. De Balinese schilderkunst is van origine Hindoe-Javaanse hofschilderkunst. Ze werd geïntroduceerd door kunstenaars van het Majapahit-rijk toen dit zich tegen het einde van de 13e eeuw naar Bali uitbreidde.

Kamasan en wayang kulit: een Balinese schildering. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten. Tekst: Otto van der Mieden.

Bali: een kunst-enclave

Rond de jaren twintig van de twintigste eeuw werd Bali een kunst-enclave voor veel westerse kunstenaars. De schilderkunst ging zich ook op voorstellingen buiten het Hindoe-geloof richten. Het dorp Kamasan werd het centrum van de klassieke Balinese schilderkunst; vandaar de naam kamasan-schilderijen.

De zeer gedetailleerde en verhalende schildersstijl speelt een essentiële rol binnen de Balinese cultuur en fungeert als een brug tussen twee werelden: de materiële wereld waarin mensen leven, en de immateriële wereld van de goddelijke en demonische krachten.

Onderwerpen

De behandelde kamasan-onderwerpen komen meestal uit de epische verhalen van de Ramayana en de Mahabharata***. Het zijn als prentenboeken, die nauwkeurig worden gelezen en bekeken; geen enkel deel van het schildersdoek blijft leeg. Afgebeeld zijn scènes met prinsen en prinsessen, bevallige dansers en danseressen, muzikanten, bedienden, welwillende goden, boze geesten (demonen), vogels, vlammen, struiken, bomen en mythische dieren.

De verhalen die erop worden afgebeeld, hebben dikwijls een didactische en devotionele functie. Ze zijn bedoeld om goden te behagen en te vermaken tijdens hun bezoeken aan de tempel, evenals de menselijke deelnemers aan hun rituele activiteiten.

***Mahabharata en Ramayana zijn hindoe-heldendichten afkomstig uit India. De verhalen zijn wel duizend jaar oud. De rode draad in de Ramayana is de eeuwige liefde tussen man en vrouw, die elkaar trouw blijven tot in de dood. Spelen in deze verhaalvormen vooral goden, halfgoden en reuzen een rol, de Mahabharata vertelt meer over het leven van gewone mensen. Centraal staan familieruzies tussen twee groepen neven: de Pandawa's en de Korawa's. Na een jaren durende strijd komt er gelukkig vrede.

Compositie: doek met drie niveaus en vijf scènes

De tweedimensionale kamasan-compositie bevat drie niveaus en vijf scènes. Het geheel bruin getinte beeldvlak is tot in detail opgevuld. Perspectief wordt nauwelijks gebruikt. Veel aandacht wordt besteed aan de ritmische stilering van groepjes personen.

Mensfiguren

Mensfiguren worden meestal in driekwart weergegeven. Schouders en borst zijn naar de toeschouwer gericht. Benen en voeten zijn vanaf de zijkant afgebeeld. Nobele karakters hebben lange armen en benen, delicate handen met gebogen vingers, smalle, verfijnde en rechte neuzen, sierlijke, dunne en gesloten (glimlachende) monden.

Gezichten en linker- en rechterhand

Bij de mannelijke ogen is het bovenste deel van het oog gebogen; het onderste deel is bijna een rechte lijn. Het vrouwelijke oog lijkt ingetogen en verlegen. De ogen en neuzen van demonen staan in een hoek van driekwart, de mond is in profiel weergegeven. Grote karakters hebben grote monden en neusgaten en puntige tanden.

De rechterhand is actief, de onreine linkerhand**** is stil. Sieraden geven de rang aan. De goden en edelen dragen armbanden om hun armen en enkels. Bijzondere details in de houdingen, gelaatstrekken, kostuums, hoofdtooiën, lichaamsgrootte, fijn geportioneerde lichamen, borsthaar en huidskleur geven een specifieke rang, figuur of karaktertype aan. De positie van de handen geven vragen, antwoorden, commando's en gehoorzaamheid aan. Gebaren tonen emoties.

****De rechterhand is in islamitische, hindoestaanse en boeddhistische landen in Zuid-Oost Azië bedoeld om iemand een hand te geven, er mee te eten en voorwerpen aan te pakken. De linkerhand is voor onreine dingen, zoals wc-bezoek en het uitdoen van schoenen. Als je iemand dus met de linkerhand een hand geeft of aanraakt, is dat een grove belediging!

De Malat

De afgebeelde scènes op het kamasandoek zijn een episode uit de Malat, een verhaal over de amoureuze en dolende prins Panji die de liefde najoeg. Malat betekend 'gek zijn op' en is tevens de bijnaam van de kroonprins van het Oost-Javaanse rijk Koripan. De eigenlijke naam van de prins is Nusapati. Zijn onbereikbare geliefde heet Langkesari. Panji wordt door een andere prinses, die zich voordoeft als zijn geliefde, bedrogen. Na allerlei omzwervingen komt de prins erachter dat hij in de maling genomen is. Tijdens een gevecht vindt Panji zijn ware prinses terug, maar niet voordat zij hem in opdracht van de goden – en verkleed als man – met een haarspeld heeft verwond. De verhalen werden al in de 13^e eeuw als reliëf afgebeeld op Javaanse en Balinese tempels.

Panji

Karakteristiek voor de jonge Panji-prins is zijn zwarte haardracht (gelung), die naar beneden gekruld is. Om zijn heupen draagt hij een kain*****. Zijn sieraden zijn eenvoudig: een halssieraad, en aan pols, bovenarm en enkelbanden. Over zijn rechterschouder draagt hij een lange, naar beneden hangende rode sjerp.

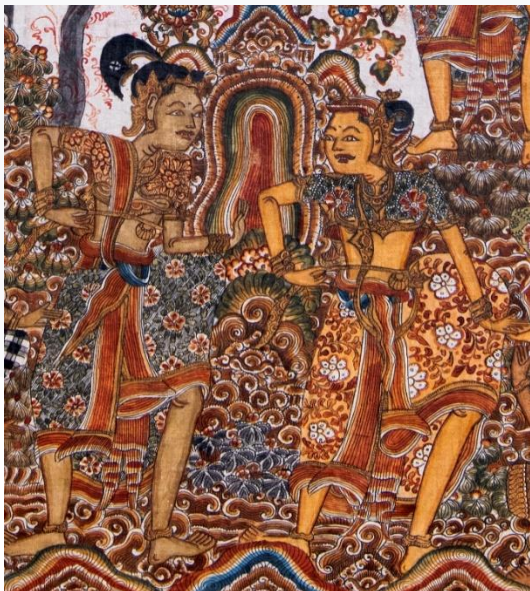
*****Een kain (sarong) is een traditionele Indonesische wikkelrok voor zowel mannen als vrouwen. Het is een van de heupen afhangende, soms dichtgenaaide, geplooid en geweven of gebatikte doek, lang tot aan de voeten. De stof is dikwijls met sierlijke ornamenten bedrukt.

Indeling kamasan-doek

Links boven, zittend onder een baldakijn (luifel), bevindt zich koninklijk publiek. Rechts daarvan enkele zangeressen en spelers van het gamelanorkest. Zij kijken naar de dalang die op het wayang-kulit-schimmendoek (kelir) onder andere de clownsfiguur Twalen vertoont. Boven het hoofd van de dalang hangt een koperen wayang-lamp (blencong). Rechts van het scherm zitten dorpingen die naar de voorstelling kijken, hun lijven gehuld in een sarong. Op de achtergrond, links en rechts van de plek waar het spel wordt opgevoerd, is een boom afgebeeld.

In het middelste niveau – onder de twee baldakijnen – bevinden zich naar rechts en naar links kijkende aristocratische personen; tussen hen in drie bomen met daaronder Panji en zijn prinses.

Linksonder het doek enkele krijgshaftige figuren, goden en demonen: daaronder wederom zangers. Muzikanten van het gamelanorkest bespelen gongs en een – vrouwelijke – kleine trom en een grotere – mannelijke – trom. De rechterhoek wordt ingenomen door hovelingen en dorpingen.

De uiterste rand van het doek lijkt geweven, met rondom – en aan de binnenzijde – een rode lijn: kenmerkend voor de traditionele kamasan-stijl.

Kleurgebruik

De kamasan-kunstenaars gebruiken als verf natuurlijke pigmenten vermengd met water. Kleuren worden opgebracht met pennen die gemaakt zijn van een plat gesneden bamboestengel waarvan de onderkant is uitgerafeld met een mesje. Ze gebruiken ook penselen van katten- en varkenshaar.

- Afbeelding: schets gemaakt met houtskool, contouren van zwarte verfstof.
- Bindmiddel van de verf: vislijm gemaakt van gekookte visgraten.
- IJzeroxide-poreuze-steen – bruin.
- Calcium van varkensbotten – wit.
- Okeroxideklei – geel.
- Indigobladeren – blauw.
- Koolstof(lampen)roet gemaakt van klapperolie vermengd met kalk en vislijm – zwart.
- Kamasan-schilderij: katoenen lap gespannen op een houten frame.
- Doek: bestreken met een dikke laag van fijngemalen kalk van schelpen vermengd met lijm, of katoen bedekt met een onderlaag van een pap van kleefrijst. Formaat: 139 x 156 cm.
- Realisatie kamasan: Ni (vrouw) Putu Suwitri, Bali (1980/1990).
- Collectie: Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten (2022).
- Tekst: Otto van der Mieden. Met dank aan: Hedi Hinzler.

Nederland

Java Bali

Beeldmerk Poppenspe(e)lmuseum: Jan Klaassen en Semar (Twalen)

Op het voorplat van dit document zie je links in het logo van het Poppenspe(e)lmuseum een oud-Hollandse Jan Klaassen-figuur afgebeeld: hij hanteert een knuppel. Rechts van deze vrolijke nakomeling van de Italiaanse clown Pulcinella kun je de nar Semar – de Javaanse neef van de Balinese Twalen – ontdekken. Op een ludieke manier – alsof hij zelf als een marionettenspeler de touwtjes in handen wil hebben – wipt hij met een draad aan zijn hand een letter 'E' uit de naam van het museum. Deze (extra) letter in 'spe(e)l' maakt duidelijk dat het niet alleen een erfgoedinstelling is waar je mag rondkijken, maar waarin de bezoekers ook vaak de vraag wordt gesteld: 'Zelf eens proberen?'

Afbeelding: beschilderd metalen paneel (190 x 74 cm) met wayang-kultifiguren, waaronder de punakawan (komische personages). Van links naar rechts: Petruk, Nala Gareng, Bagong en hun vader Semar, de wijze Javaanse nar en dienaar van goden en edelen. Semar lost in veel lakons (wayangverhalen) de problemen op. Hij geeft niet alleen raad, maar strooit ook opmerkingen rond die vol humor zijn. Hij heeft een potsierlijk uiterlijk. Zijn dikke buik is bloot en hij heeft een enorme bilpartij. Op zijn hoofd draagt hij een zwart kapje.

Met dank aan ...

Vrienden van het Poppenspe(e)lmuseum
Friends of the Dutch Puppetry Museum

Ministerie van
Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Poppenspe(e)lmuseum (ANBI)

Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29

<https://quiz.dutchpuppetrymuseumcollection.com/>

<https://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/>

info@poppenspelmuseum.nl